

A filmhumor mai változatai

A világ filmtörténetében legfeljebb kilenc jelentős drámára jut egy számottevő vígjáték. Akárhol útjuk fel a krónikát, mindenütt a komoly hangvételű alkotásoké a vezető szerep. A nevezetes „brüsszeli 12” között mindössze egyetlen komédia található: Chaplin *Aranylúza*. És az új hullámok alaphangját sem a trefás kedvű kötekedők adták meg. Nézzük például a saját portánkat. *Szegénylegények*, *Hűs óra*, *Hűdeg napok* — csupa tragikus szituációt megörökítő tabló. *A tizedes meg a többiek*, a szellemes történelmi görbe tükör. kivétel, melynek — sajnos — előzménye sines. folytatása sem.

Mindezt azért bocsátom előre, hogy az olvasóval érzékeltessem: nem várok csodát, amikor — általában véve is — inséges időben — a friss filmhumortermést megvizsgálom. (Ami az „inséget” illeti, természetesen a választék szegényességére gondolok. S nem is a MOKEP-et, a forgalmazót hibáztatom, hiszen világsszerte kevés az izig-vérig korszerű, gondolati és formai vonatkozásban egyaránt eredeti mű.) Természetesen igyekszem elkerülni a prekoncepció csapdáját: nem határoztam el előre, hogy — semmi sem fog tetszeni a kínálatból. A mércét sem a klasszikusokhoz szabtam: hol vannak ma Chaplin, Keaton, Harold Lloyd örökösei, és hol van Tati, aki fanyar hangvételével új korszakot teremtett?

Mindezek — lények. A műfaj — vagy mondjuk inkább így: filmféleség — már hosszabb ideje „gyengélkedik”. Egyébként nem kell hozzá Sherlock Holmes, hogy megfejtjük a filmdráma és a filmkomédia közötti feltűnő színvonalkülönbség okát. Most nem részletezem az összetevőket, csak néhány evidenciát említek: az embereket sokkal könnyebb megrikatni, mint megnevetetni. A filmcsinálás fortélyai általában megtanulhatók, humorérzéke és szatirikus kifejezőképessége nem mindenkinek van. És egy meglepő tény: többfelé, így nálunk is, kissé lenézik azt, aki szórakoztató filmeket forgat, és könnyed fajsúlyú művekre tékozolva tehetségét.

És most nézzük: min nevezhetünk manapság a moziban?

1977. első negyedében — a vizsgált időszakban — vidám filmnek titulálja a szakmai tájékoztató a következő alkotásokat: *Kerge dolyok*, *Duroc a katona*, *A kard*, *Különbösen dühbe jövünk*, *A bátyámnak klassz öccse van*, *Afonya a vágány*, *Ez a kedves Viktor*, *A második utca foglyai*. Két megjegyzés az összesítéshez: a *Pókfoci* mellett nem áll műfaji minősítés.

Az FBK-hálózatban — rejtély, hogy miért — nagytítóval sem találunk vígjátékot.

A mennyiségi mutatók meghatározása után most faggassuk a minőséget.

A TÁRSADALMI SZATÍRA LEHETŐSÉGEI Dömölky János *A kard* című filmben a bürokrácián veri el a port. Mondhatná valaki: ehhez aztán nem szükséges bátorság, hiszen minden fórumon arra biztatják az embert, hogy ne tűrje a hivatalnokok önkényeskedését.

Csakhogy: a filmbeli bürokrácia akusztikája hamisítatlanul mai. Nem is annyira a szituáció érdekes igazán, hanem a gondolkodás fonáksága. A logika vakvágányára mi sem jellemzőbb, mint a büntetőszankciókat kezdeményező szervek főfő okosainak harsány kifakadása: „Mi lenne az országból, ha egyesek csak úgy ukknukk-fukk megvalósítanák ötleteiket? Rendnek muszáj lenni: a gépkocsit nem szabad elcserélni műkincsré, még akkor sem, ha feltételezhetően állami érdek fűződik az akcióhoz”.

Aztán itt az újabb probléma: mit nevezünk állami érdekeknek? Ki vállalja az erélyt? Ki áll ki teljes mellet a szabályok ellen vétő Bojti Sándor mellett?

Dömölky helyzetjelentése eléggé keserű. A film csupa mai Belikovot pellengez ki: olyan vezetőket (meg vezetőket), akik odzkodnak az önálló döntésektől, s a világot sem vesznek magukra semmiféle felelősséget. Utasításra várnak, telefonra, szempontra és direktívákra. Masszív fal ez, melyet roppant nehéz megingatni.

A kard érdeme, hogy felvázolja ezt a konfliktust: hibája, hogy nem viszi következetesen végig. A film felénél — a ritmus megbicsaklásával párhuzamosan — kiapad, illetve megszelídül a bíráló szenvedély. Bojti maszek karrierje, majd rehabilitációja fáradtabb sztoriszál a történetben. A pergőtűzet azokra kellett volna zúdítani, akik a frázisok pallosait suhogtatják a kezükben.

Mint előbb írtam, a *Pókfoci* műfaji kategorizálását az illetékesek nem vállalták. Megérttem őket: ez a film hol halálosan komoly, hol meg falrengetően mulatságos. Még az is megesisik, hogy a hangulati rétegek egymásbaüsznek. Csak egyetlen példa: Madaras József, a szakközépiskolai igazgató megszemélyesítője folyton mosolyog. Soha taszitóbb, vérfagyasztóbb mosolyt. A derű a képmutatás, a rosszindulal elleplezésére szolgál.

A *Pókfoci*, Rózsa János munkája, sehogyan sem illik tehát a skatulyákba. Dehát fontosak ezek a címkék — akkor, amikor a filmművészet egyre jobban eltávolodik a „nagykönyv” előírásaitól? Ha bizonyos normák nem érvényesek többé?

Kinondom, a *Pókfocit* méricskélés nélkül mulatságos műnek tartom. Szatírának, noha a rendező maga szerényen ilyen lel-

tárral bocsátja útjára a filmet: „A filmnek... nincs elbeszélő sztorija. Talán annyit mondhatnék: mozaikok egy újonnan épült szakközépiskola egyetlen hetének történetéből, groteszk, helyenként ironikus hangon elbeszélve”.

A film egy iskola közéletéről beszél. Felsorakoztatja a disszonanciákat. Bemutatja az emberi kapcsolatok fonákságait. A kis és nagy manipulációkat, melyek az ifjúság nevelésének kohójában — egy oktatási intézményben — hatványozottan kártékonyak. Ahogy a tanárok mellébeszélnek. Az eredményeket hajhásszák. A pilanatnyi sikerre vágynak. Ahogy a diákok „elfogadják” a furcsa játékszabályokat. És lehetne sorolni sokáig a címszavakat, melyek a film építőanyagát alkotják.

Rózsa keményen bírál, de mindvégig érezhető, hogy — értünk haragszik és nem ránk. Nagy különbség. A szándék félreérthetetlen, ami azonban nem jelenti azt, hogy a *Pókfoci* kimerült, egyenletesen magas színvonalú alkotás. Nem az: van benne jócskán ballaszt, üresjárat, befejezése mesterkélt.

És mégis: úgy érzem, a film járható útírányba vezet. Konstruktív szenvedély fűti, és nem kerüli meg a lényeges kérdéseket. Rózsának és Dömölkynek érdemes a maguk teremtette csapáson továbbmenniük. A társadalmi filmszatíra lehetőségei — „itt és most”, nálunk. Magyarországon — kiszélesíthetők. A *Pókfoci* és *A kard* — hibáik ellenére — figyelemreméltó kísérletek az eddigi eléggé sovány és száraz magyar filmhumor tartalmi gazdagságának feldúsítására.

EGY MODERN TRAGIKOMÉDIA — ÓCSKA KÖNTÖSBEN. Melvin Frank amerikai rendező a New York-i sokkot vitte filmre: kisemberek vergődését a kórengetegben, a reménytelen vagyódást a csönd, a harmónia után. Megvallom, kissé gyanús volt, hogy a film egyik bábája az a Neil Simon, akit legfeljebb ügyes iparosnak lehet tekinteni — de hát, mint fentebb említettem: az előítélet rossz tanácsadó. Hátha jelentős mű *A második utca foglyai* — a közreműködők filmográfijától függetlenül?

A probléma valóságos, méghozzá nem elsősorban és nem csak New York, a fantasztikus méretű metropolis, hanem minden milliós világváros viszonylatában. A stressz úgyszólván megakadályozhatatlan ezeken a helyeken: a világgal és a környezettel pillanatonként lehet (kell?) összekoccanni. Mel Edison (Jack Lemmon játssza a szerepet) amúgy is labilis lény. „Kiborul” annak rendje és módja szerint. Összevesz a feleségével, a szomszédaival, mindig mindenkivel háborút visel.

A második utca foglyai akkor lehetne érdekes alkotás, ha a helyi couleur locale-t mélységeiben ragadná meg, s a szóban for-

gó jelenségről elemzéssel szolgálna. Melvin Frank meglegedett a közhelyekkel. New Yorkból csupán színes képeslapok felvillantására futja az erejéből: ezeket hirdokból, dokumentumkockákból is kölcsönvehette volna. Az idegösszeomlást sem képes kellő pszichológiai hitelességgel motíválni. Azon túl, hogy a vígjátéki, bohózáti, kabaréhumor elemei keverednek egymással, Mel Edison közhelyek sztereotípiáit kapcsolja össze a filmben. Közhe-lyszerű a családi intermezzo, a munkahelyi atmoszféra, a városi milió ábrázolása. És sablonos a tragikomikus „megoldás” is.

A kommersz megoldások csírájában ölik meg a témát, és ha humorról van szó, az is idegesítően érdektelen. A kisember kiáll az erkélyre és átkokat szór a hangoskodókra. Vizet zúdítanak rá. Burleszkben hálás lenne a megoldás, itt alpári. A motívum még egyszer visszaköszön. Csak-hogy akkor a kishivatalnok már ura a helyzetnek. Letöröli magáról a vízceppet és fittyet hány a kellemetlenkedőre. Már csak a napsugarak hiányoznak, melyek bearanyozzák a magára találó hős életét.

Újat nem tudunk meg ebből a filmből. Neil Simon hű maradt önmagához: „kincstári humort” csiholt abból a tragikomédiából, melyről komolyabban illeti volna beszélnie. Komolyabban — azaz: értelmes vidámsággal.

MAI GYEREKTÜKÖR. A „gyerekszáj” — régi fegyver a filmvígjátékok birodalmában. Az éle csorbitatlan, hiszen a *Zazie a metróban*, a *Gyermekbetegségek* és más alkotások bizonyították, hogy bőségesen képes modern „üzenetekkel” telítődni.

Stanislaw Strnad *A bátyámnak klassz öccse van* című csehszlovák filmet szinte teljes egészében a gyerekszájra építi. Ez azonban csak a burk. A lényeg más. Martin, a tizenhárom éves suttyó kölyök azért kell a rendezőnek, hogy mai erkölcsrajzot fabrikáljon és gyerektükörben láttasson érzelmeiket, szenvedélyeket, családi perpatvarokat, személyes és közösségi gondokat. A tiszjelleg lólába kilátszó, de Strnad dicséretétül elmondható, hogy a film túlnyomó részében leplezi a didaktikus jellegét. A bonyodalmak azért bontakoznak ki, mert a srác a szó szoros értelmében kezébe veszi a család dolgainak intézését. Kora alapján nem érett ehhez, ám ambíciója és tapasztalata — igen, tapasztalata! — határtalan. Még arra is képes, pompás taktikai és stratégiai tehetsége a'apján, hogy bajba jutott bátyja ügyeit rendezhesdje. Persze, hogy a szerelem okozza a bajokat: Honza, az idősebb Itú Zuzannát, az imádott lányt kellemetlen helyzetbe — sőt állapotba — hozza, úgy, hogy nagyon elkel a segítség. A kisfiú kapitányként kormányoz, és nem engedi el-süllyedni a hajót. Békítő tárgyalásokat kezdeményez, közvetítőként csillaglatja diplomáciai érzékét. mesteri módon szerez meg engedélyeket, melyekre csak nagyon magas szinten nyomják rá a pecsétet.

A bátyámnak klassz öccse van az *Ecce homo, homolka*-szatírák családjából való. Nem olyan mély és nem annyira sokszó-

lamú, de azért friss és természetes. Főképpen azért hiteles, mert mesterkéletlen. „Ilyenek vagyunk” — ez a felismerés árad belőle. Ilyenek vagyunk, amikor gyerekeinket féltjük. Amikor erkölcsi prédikációkba kezdünk. Amikor a család összekuszálódott ügyeit szeretnénk helyes sinre tenni.

Egyetlen epizód árulkodik a „megtervezett” poentírozottságról. A kislány szerelmi élményeiről számol be. Csokolódzott is, mondja, de csak lánnyal. „Állítólag fiúval érdekesebb” — fűzi hozzá. Poénnek jó, de jellemzésnek felszínes a mondat. Nagyon olcsó. Kabaréize van.

Nem lehet tudni, mikor tér magához a csehszlovák filmművészet hosszabb ideje tartó ájuultságából, de bizonyos, hogy *A bátyámnak klassz öccse van* a fellendülés dokumentuma. Nem Forman-szintű mű, ám a forrásvidékek nagyjából azonosak. Bizakodhatunk az előrelépésben.

„TIZENKETTŐ — EGY TUCAT”. A szemlét olyan filmekkel zárom, melyek könnyűnek találtattak a mérleg serpenyőjén. Az efféle szórakoztató produktumokból tizenkettő jut egy tucatra. Mivel átlagtermékekről, napi fogyasztásra szánt csinálmányokról van szó.

A Különbén dühbe jövünk (Marcello Fondato) és a *Duroc, a katona* (Michel Gerard) egyaránt táblás házakat vonzott: a közönség együtt élt a hősökkel és elismeréssel nyugtázta a látványos kalandot.

Megvallom, én inkább bosszankodtam a vetítés alatti, noha készséggel elismerem: mindkét rendező érti a dolgot. Az is valószínű, hogy nagyon sokszor járhattak moziba, mert sok-sok trükköt ellestek a mesterektől. Még azt is aláírom, hogy a

Király István:

Irodalom és társadalom

Ez a 700 oldalas tanulmány-, esszé- és vallomáskötet szerzője életművének, politikai és tudományos karakterének sajátos lenyomata. Ha ugyanaz a tudományos és közirói morál munkál is eme írásai mögött, mint ami a hatalmas Ady-monográfiát világra segítette, vagy ami a szerkesztő, *Király István* döntéseit segítette-segíti meghozni, szükségképpen máshová helyeződtek a hangsúlyok, s máshová — hogy további területeire gondoljunk ennek a tevékeny életvitelnek és tetemes életműnek —, mint pedagógusi és közéleti munkálkodásai során. A hangsúlyváltásokat a *műfajok* határozzák meg, a közvetlen célok és természetesen az idő is, amely az életnek mindig új alakzataival, átrendeződéseivel szolgál azok előtt, akik tudatosan élik sorsukat. A mindennapos történelem válasra és választásra kényszerít. Mégis a nyomatókék mindenfajta helyváltoztatása, a tónus eltérő színezete és a kifejtés érezhető árnyalódása, az idő hol termékeny, hol bénító mutációja ellenére ez a könyv *egységes* életművet dokumentál.

filmművészetnek közkatonákra is szüksége van: olykor-olykor nem árt leeresz-kedni a magas művészet régióiból prózai lapályokra.

Akkor hát milyen kifogásaim vannak a kasszarekordokat döngető filmek ellen? *A Duroc, a katona* az úgynevezett baka-humor elcsépeelt fordulataira épül: eredetiségnek nyomát sem lelteni benne. Még a történelmi háttérrel sem nagyon kapcsolja be az író-rendező, vagy ha igen, megelégszik néhány szabványfordulattal (a cselekmény 1944-ben, a háború vége felé játszódik.) Más a helyzet a *Különbén dühbe jövünk*-kel. Ebben az „üsd, vágd, nem apád!” jelszavát érvényesítik, sőt abszolútizálják. Ben és Kid, a két főszereplő közösen nyer egy remek versenyautót. Mivel nem tudnak megegyezni, párbajozni kezdenek. A lehető legképtelenebb módszerekkel. Útjukat egy alvilági banda keresztezi. Ennyi az egész — és a filmben szinte megállás nélkül záporoznak a pofonok, csattannak az ütések, reccsennek az állkapcsok. A mozgás kitűnően koreografált, csak egy kicsit túlméretezett az egész bunyó-show. Folyton nem lehet rántottcsirkét enni: a szem befárad, ha mindig ugyanazt látja. Itt — a *Különbén dühbe jövünk* jeleneteiben — maratoni verekedéseket.

Nincs sok új a nap alatt. A változást legfeljebb az arányok tükrözik. Clark Gable, Gary Cooper, Humprey Bogart is sűrűn használta az öklét a hasonló stílusú kalandfilmekben, de nem érte be csak ennyivel. Fondato vásznán mindent eldönt az erőszak. A néző számára másképpen kellene biztosítani a kikapcsolódás lehetőségét. Agresszióból is megárt a sok...

Veress József

Nem valamiféle fejlődéskeptelen állandóságot, a gondolatok három évtizedes helybenjárását, hanem az ifjúkorban „kiküzdött” (Király István visszatérő jelzője ez) alapelvekhez való hűséget: tudatos hűséget, mely a kritikát és az önkritikát, a meggyőzést és a belátást, az új valóság-elemekről való mindenkor megújulást léte alapfeltételeként képes felfogni.

Király István esztétikai iránya és irodalomértelmezésének lényege felől már a könyv címe fölviágosít. Az *irodalom* elválaszthatatlannak tartja a társadalomtól — irányultság helyett elkötelezettségről kell tehát beszélnünk. A „bevezetés helyeit” álló értelmezés címének a kötet cím-re utó grammatikai alakzata szinten egy fogalompar szétbonthatatlanságát hangsúlyozza, vitákat megelőzendő: *pártosság és népszerűség*. Ahogy — továbblépve — a tudóspontikus szemléletét ugyancsak ilyen polarizált, de szötszakíthatatlan fogalmak tartják szírdán, mint *haza és haladás, marxizmus és magyarság, patriotizmus és nemzetbiztonság, hazafiság és forradalmiság, kurucos tradíciók és osztályharcos örökség*. Ez a „dualizmus” nyilvánul meg abban a harmóniában is, melyet a vitázó, rákérdező indulatok alkotnak az építő gondolatgazdagító, tudományos újdonságokra törő tudósi célokkal. Elválaszthatat-

lanok ezek az ellentétes karaktervonások úgy vitázik Király István legjobb polémiáiban, hogy új tényekkel, észleletekkel is próbálja a maga igaza mellé állítani vitapartnereit, s úgy lát mindig a tudományos építéshez, hogy előbb határozottan tisztára söpri a pádimentumot. A kettősség nála nem valami romantikus feszültségforrás — noha az érzelmek közkeletűen romantikusnak nevezett jogát még a tudományos megismerésben is fönntartja —, hanem hol a teljességigény, hol a kétfrontos harc alapja, októl, szándéktól függően.

Az alapelvek nem változtak meg három évtized alatt. (Jellemző, hogy már első tanulmányában, az 1946-os *Petőfi*-ben használja ma is kedvelt vezérmotívumait az „otthonalanság”-ot és a „másféleség”-et.) Mint egy közelmúltbeli vallomásából megtudjuk — amit egyébként írásai is elég nyilvánvalóan tükröznek —, Király István számára Németh László és Lukács György volt az indító, az eszméltető példa, mind a teoretikus, mind a gyakorlati munkához. A magyar értelmiségnek ezt a két lángelméjét nem valaminő elvtelen egyeztetés hozza összhangba Király István életművében. A közcelekvő *morál* szférájában a két nagyon is különböző alkatú szellem egymás mellett áll, egymástól és még sokaktól elválaszthatatlanul: példázatos sorsok arra, hogy az élet azonos kell legyen egy vállalt üggyel, példázatok az önműködés mindenkori és föltétel nélküli elutasítására, a történelem tarajlásán, a „nembeliség szintjén” való élésre. Király Istvánnál a politikus, tudós és tanár ebben a céltudatban azonosul: a mindennapok forradalmiságának, a szocialista alapelveken álló nemzeti egységnek az igényében. Ez életművének energiaközpontja, ez tevékenységformáinak kohéziója és ez hatásának fő magyarázata. Ezért nem meglepő, hogy még a szigorúan vett szakcikkek kulcsszavai is erkölcsi fogantatásúak: „kiküzdeni”, „hűség”, „megkötöttség-érzet”, „teljesség-igény”, „megis-morál”. S innen fakad az értékek visszaperlésének folyamatos végzése is, a *magyar citoyen*, a *népi kurucság*, a *néppel-egy kisurak*, a *történelmi protestantizmus*, a *vétőt kiáltó Ugocsa*, a *minőség-gondolat* — és még oly sok más — megőrző idézőse. (Ezért is kelt hiányérzetet az *Ady és a kurucos-szabadságharcos örökség* című tanulmány itteni mellőzése: talán ebben fejlik ki a legtermészetesebben a múlt gondosan föl-tárt tényeiből az értékörző hit és szárnyal fel legszebben az őrizésre kínált eszme.) Az *erkölcsi alapozású* indulat a stílusnak is meghatározója. *Retorikus nyomatékosítás* a szóhasználat vezérelve — kiemelő kettőspontok, erősítő és továbbvívó ismétlések, váratlan metaforas megnevezések, vakmerő szóteremtések, izgatott főnevelések, hangsúlyosan hátravetett mutató névmások görgetik a mondanivalót. Király István stíluskaraktere egyéni, a legtöbbet az értekező Illyéstől tanulhatta.

Nem lenne ildomtalan úgy szólni erről a könyvről, ahogy az ilyen rangú teljesítményeknél, tudósi szintéziseknél szokásos: tisztelgő főhajtással; ám illőbb az itt megnyilvánuló szellemiséghez mindazoknak a

gondoknak a meditatív fölvállalása, amelyek időről időre szólásra kényszerítették a szerzőt.

Kritikamondásra az jogosult, aki nem zárkózik el az önkritikától — olyan etikai norma, s a tudományos megújulásnak olyan feltétele ez, amely természetes alapelve Király Istvánnak. Sőt, gyakran — vonatkozik ez nemzedéktársai legjavára is — nem is a maga szubjektív okozatú egyoldalúságait kell korrigálnia, hanem az idők során megnyíló új szempontokat kell érvényesítenie a közirői hitel érdekében. Nem könnyű megtenni ezt, de következetesen és tisztességesen gondolkodók számára megkerülhetetlen. A korítélet és az egyéni vélekedés változásaira, ha lehet mondani, az olvadó idő gondolat szabaddító hatására, ugyanakkor a folyamatosan jelenlevő „integrációs” szándéokra is a *Németh Lászlóval* foglalkozó tanulmányok sora a legjobb példa. „Utam Németh Lászlóhoz” — irhatnánk eléjük, elorozván Kodály „Utam a zenéhez” és Lukács György „Utam Marxhoz” vallomásos címeit. De fölhozhatnánk a *moderniségről* vallott nézeteinek bizonyos fölülbírálását, vagy a népi írók megítélésének finomodását is. (Ez utóbbinál fontos, a *korábbi állásfoglalást árnyaló* új szempontok megvilágosodására az előszóban hívja föl a figyelmet, nyomatékkal.) Gyakran eldönthetetlen, hogy a véleménypontosságban milyen hányadot kell a tisztuló történelem, és hány percentet az önmaga meghaladására is képes tudományos erkölcs javára könyvelnünk.

„Az idő a történetíró számára mindig társszerző” — vallja egyhelyütt, másutt viszont a „polemizáló perencyi szükséglet”-ről is. Szükségletéről, mely veszélyforrás is egyben. A *voluntarizmus* gondjáról, amelyet egyetlen társadalomtudományi diszciplína művelője sem hagyhat figyelmen kívül, hacsak nem kíván leragadni a legszinvonaltalanabb pozitívizmusba. Meg kell találni és nem szabad átlépni azt a határt, ami a politikumot, a jelent vigyázó tudományos hitelt a *pragmatizmustól*, sőt a *prakticizmustól* elválasztja. Hogy a vizsgált tudományos kérdés ne legyen közvetlenül lefordítható, ne legyen álarc, allegória, ne legyen illusztráció. Ez a veszély — melynek létét Király István erősen érzi — leginkább az akadémiai minősítő viták opponen i véleményezéseiben kísért, talán a műfaj sajátosságai miatt is. Az Aradi Nóra doktori vitáján tartott előadás például a modernizmus-koncepciók megbélyegzéséhez és a művészet stílustörténeti periodizációjának elitélésére is alkalom lett; a kor kívánalmaira jellemzően térnek el egymástól azok a célkitűzések és jellemvonások, amelyeket Pándi Pál 1961-es. Rejtő István 1964-es disszertációs vitájában, illetve a Magyar Tudománynak adott 1970-es interjújában vázolt föl irodalomtudományunk helyzetértékeléséhez. De ide-sorolhatnánk az *Ady- és Babits*-tanulmány befejező szakaszt is, ahol egy nagyon minuciózus vizsgálatból kikristályosodó, a két költő „valóságvállaló” és „valóságellenes teljességakarás”-ában summázott ellentéte túl hirtelen és közvetlenül mo-

dellizálódik a XX. századi magyar értelmiség jobbainak eltérő útválasztásává. Van ahol az aktualizálás szándéka, a politikai célzatosság csak véletlenül és utólag derül ki (például az 1947-es *Móricz-pályaképről* egy 1975-ös nyilatkozatban), s bár itt a voluntarizmus szele nem érződik, a példa így is a tudós és a politikus szétválásának, az *alkalmiságnak* a veszélyére figyelmeztet.

Kísért egy másfajta dilemma is, amelylyel szintén számot kell vetnie mindenkinek, aki a művészetelemzést ideológiai értelmezésnek és világvég-magyarázatnak is szánya. Kultúrpolitikai kérdéssé akkor nyomatékosul, ha a kritika szférájából a szerkesztés területére természetes mozdulattal emelkedik át. A szigorú erkölcs és a művek iránti szigor a kritikában — a támogatás, a túrés, tiltás arányválasztásához vezet a kulturális politikában. Király István itt csak az elveket rögzíti, és szinte bizonyos, hogy szerkesztői gyakorlatában nagy számmal található az itteni esetenként merev, elhatárolt, sőt kirekesztő indulatoktól sem mentes állásfoglalásait árnyaló, ellentétező példákat. (S bizonyos, hogy a rendszeres kritikai gyakorlat is ebbe az irányba hatna.) Érdekes módon erősebb értékővő igyekezet tapasztalható nála az ideológiai hagyomány, mint az irodalmi jelen területén. A megítélő indulat jelentékeny életműveket zár ki a felmutalendő életpéldák közül. A mértékelt szigor nem engedi érvényesülni értelmezésében az „egyéni” — nem az önzésrel — építő, az ontologizáló, a létértelmező, a túl közvetlen vagy túl közvetlenül humanista művek esztétikai üzenetét. Tiszteleg ugyan Király István ítékezésének elvi puritánságát, következetességét, igazságtalannak tünik például az ilyen megállapítás: „Az ún. „örök emberi problémák” jegyében nem születhet más csak egoizmus. S ez még a sematizmusnál is rosszabb. Nemcsak ízléstelen: nevetséges is.” (*Galambos Lajos: Szent János fejvétele*, 1963.) Pedig a hétköznapok nihilizmusa ellen miért ne lehetnének érvek Mándy Iván küszködő „ázott alakjai”, vagy Mészöly Miklós részvétellel fényesített öregjei? Másrészt — a könyv névmutatójának hiányait nézve — hátha inkább a finomkodó szocialista munkamegosztás hozta magával az irodalom funkciómódosulásait, azt, hogy az írók más feladatokat is látnak maguk előtt, mint amiket történelmünk századai rájuk kényszerítették, mint „a máról a mához” közvetlen eszményét?

Nyitott kérdések ezek sokak — sokunk — számára, de mindenképpen végiggon-dolandók, ha forradalmasítani akarjuk a hétköznapokat, és eszményeket kívánunk magunk elé állítani a közösségi erkölcs nevében.

A könyv végén találjuk a *Hazafiság és internacionalizmus* tanulmányt, melynek megírása *korparancsra* történt, de nem véletlen, hogy éppen Király István tollán fogalmazódott meg. Sok szó esett erről a műről elhangzásakor és első megjelenésekor, méltányoló és kárhóztató, félrevívó és tudatserkenésről tanúskodó szavak egyaránt. A tanulmány aktuálpolitikai jelentő-

sége idővel mentalitástörténeti értékévé váltódott át. Szaktudományos eredményei integrálódtak, kérdésfeltevésai további kutatásokra ösztönöztek. Ma már józan eszmélkedések kiindulópontja és nem „hangsúlyviták” apropója. Ez a tanulmány is higgadtságra, véleménylisztező józanságra int Király István egy-egy vitatható irodalomtörténeti, művelődéspolitikai kijelentésének megítélésakor. A benne megfogalmazódó erkölcsi imperatívusz miatt.

Molnár Géza:

Az ég kékje könnyebb

1976-tól publikál Molnár Géza, 1951 óta ez éppen a tizenötödik — egyszerűsített az első válogatott — kötete. A válogatás mindig eleve bőséget jelez, *ti. van miből*. A hűz novella valóban mintegy hosszmetézetét adja Molnár Géza munkásságának. A filosz hajlamú olvasónak (érdekes szemináriumi dolgozattéma lehetne másodéves magyar szakos hallgatóknak!) rögtön szembetűnik, hogyan jut el az író az egyestől az általánosig, hogyan távolodik el az jónéletrajzi, topográfiai (Pesterzsébet) vonatkozásoktól (lásd pl. *A szerelmes kisinas, Isten meztelen tenyerén*) a francia Rivieráig térben (*Az ég kékje könnyebb*), a groteszkkal való játékos témában (*A kedves elhunyt*). Másik (elképzelhető) megfigyelési szempont meg a hősöket vizsgálhatná meg és hasonlíthatná össze, hogyan gazdagodnak, mélyülnek lélektani motivációkkal, finom, jószemű epikusra valló megfigyelésekkel. Meg is konstruálhatnánk egy képzeletbeli „központi figurát”: ez egy külvárosi munkásfiatal lenne, aki — miután elmozdult a felnevelő tájból a történelemben is, térben is — maga is megváltozik: fokozatosan értelmiségivé nevelődik. Igen, de ezenközben sem veszíti el az indíttatás spontán indulatait, a megfigyelés irányát, a megismerés vágyát és a feltörekvő sodró erejét. Nem tudunk tanulmányról, amely megkísérelte volna összevetni egy munkásneveltetésű ifjúság háttéréből indult és egy paraszti származású író stílusát. Pedig érdekes tanulságokkal szolgálhatna. Mert igaz ugyan, hogy végül is az író a tehetsége teszi azzá, de mindenki csak abból az örökségből gazdálkodhat, amit otthonról (a család, a gyerekkor, az ifjúkor, a környezet élményeiként) hozott. Ez a tanulmány minden bizonnyal kiderítene, hogy a falu élménye mennyire teszi képszerűvé a stílust, mennyivel több a tanult ismeretanyag a városban felnőtt ember mondataiban, mesészővésében, de a legizgalmasabb különbség alighanem a családról vallott felfogásban mutatkozna. Megkísérreljük Molnár Géza novelláival igazolni ezt a kissé mesterkéltnek tűnő logikai konstrukciót. Több kritikusa is emondta már róla, hogy novellái végkicsengése po-

Király István mozgósító erejű egyéniség, aki különbséget tud tenni a tévesztett viták és a szóértést célzó, közügyes véleménycserék között. Habitusához az illik, ha szavait analógizálásnak és nem deklarációnak tekintjük. S ebben is méltó képviselője a magyar értelmiség legjobb tradíciójának. Annak az értelmiségi hivatástudatnak, amely nem képes alább adni a nemzeti lelkiismeret szerepének vállalásánál. (*Szépirodalmi*, 1976.)

Alexa Károly

zitiv, derűs, életigenlő. Ez ugyan önmagában még nem dicséret egy íróról szólva, mégis érdekes, elgondolkodtató. Gondoljuk csak meg, hogy századunk prózája (s itt a *java* termésről beszélünk) mennyire „ijesztgeti”, sőt meg is rémiti az olvasót. Ha nem is a lét értelmetlenségét, küzdelmes voltát hangsúlyozzák; korunk (regény- és novella-) hőse kiismerhetetlen labirintusokban tévelyeg, erejét meghaladó kalandokba keveredik, ellenfele maga az áttekinthetetlen káosz, leküzdhetetlen félelme önmagától és az elidegenedett világtól. Molnár Gézánál nyomát sem találjuk ennek. S ez nem azt jelenti, hogy ő nem ismeri ezeket a gondokat, félelmeket, csupán nem foglalkozik velük. Konfliktusai többnyire megmaradnak a magánélet szférájában, a család keretein belül. A legnagyobb tragédia, a hős legnagyobb büntetése éppen a család széthullása, az elmagányosodás. De míg a kortárs próza a magányt állapotnak tekinti, Molnár Géza nem kívánt *eredménynek*. S miután megszánta (a kelő gyötrődés után) a hőst, valamilyen happy and felé tereli a történetet. Ne gondoljunk rosszra, ne ijedjünk meg a happy and szótól, hiszen Molnár Géza nem adja olcsón, mert hisz valakinek mindig fizetnie kell érte. Nézzük például *A nyár két arca* című novellát!

Idillként indul: Marci és Klári szeretik egymást. Igen, de közéjük áll a háború, s mire Márton hazakeveredik a fogságból, Klára már András felesége. Ki-ki szenved külön-külön. Marci a magánytól (a futo kalandok nem elégítik ki), Klári a házassága eseménytelenségétől, a szerelmenélvől; András a féltékenységtől (a nászéjszakán „döbben rá”, hogy nem szüret kapta meg a lányt), a gatlásaitól. A bonyodalom akkor tetőzik, amikor a Balaton partján találkozik a két hajdani szerető. Klári az elkeseredés mélypontján (itt már *tudja*, hogy rossz a házasságuk). András a féltékeny dühöngés tetőpontján (a rivális véletlen felbukkanása visszamenőleg is igazolni látszik a féltékenységet!) A csattanó: Klári a dühöngő férj elől valóban Marcihoz menekül, immáron véglegesen. Ők boldogan élnek, míg meg nem halnak, de ott maradt a „hátuk megett” az önértében, reményeiben. Életkedvében megcsalatott, összetört férj, és a gyerek anyja nélkül. Kereshetnénk (és találunk is) más példákat, igazolandó, hogy Molnár Géza novelláinak a világa a magánélet szférája. Sőt nem túlzás

az sem, ha bizonyos sémákat is felfedezni vélünk. A féltékenység, szeretetlenség, lelki sükettség, hűtlenség, cinizmus, felületesség és léhaság kerül konfliktusba, illetve teremti meg magát a konfliktushelyzetet a hűséggel, az áldozatos szeretettel-szerelmmel (*Bolond lobogás, Az élet maradék mézei, Kövestető, Sansár stb.*) Kétségtelen, hogy ez így bizony leszegényesítése, szimplifikálása is a valóságnak. Hisz az életünk nem, nem csak ebben a szférában zajlik. Mert igaz ugyan, hogy a személyiségünk belső konfliktusai meghatározóak, meghatározottak is. Értjük ezen azt, hogy a világ is hat ránk, behatol a családi életünkbe is, mint az utca porát, hurcoljuk haza a gondjainkat, megélt, de meg nem oldott konfliktusainkat, s ez rontja, bomlasztja az otthoni nyugalunkat is. Molnár Géza ezt eleve más oldalról közelíti meg, amikor a magánélet konfliktusait vetíti ki az életre magára. *Távolban kék hegyek* című novellájának a hőse pl. pilóta, aki kitűnően érti a szakmáját, megelégedett ember, sőt, szinte már önelégült. A gépe jó, megbízható, a keze, az agya, a szíve biztos — mi baj érheti? Az, hogy összevész feleségével! Pontosabban az a szony kitor, fel próbál lázadni a katonafeleség-sors unalma, egyhangúsága ellen. Nem érti, mi baja lehet az aszszornynak? „Mindene megvan, amit akar” (csak éppen gyerek nincs...). Nos, a hős a házastársi torzalkodás után száll gépre, s amit elképzelni se tudott, most bekövetkezik: a motor felmondja a szolgálatot. Ilyen esetben két választás van: vagy kapitulál a pilóta, vagy elpusztul. Hősünk (nyilván az otthoni incidens hatására) a harmadik esélyt választja: motor nélkül is lehozza a gépet. Az akció sikerül — *kint*, a házasság azonban az ijedelem hatására is csupán pillanatokra talál meg egymásra, hogy most immáron már *mindkettőjünkben* tudatosodjon: a házasságuk bizony elromlott, megecetesedett.

Durva igazságtalanság lenne azonban azt állítani, hogy Molnár Géza csupán a nő-férfi konfliktusát ábrázolja. A címadó: *Az ég kékje könnyebb* című novella lényegében nemzedéki konfliktust ábrázol. Az apa rákkutató tudós, aki magával viszi kamasz fiát a Rivierára, a híres üdülőhelyre. A férfinak ez lényegében *munka* — szimpozionra hivatalos —, a gyerekeknek kirándulás. Annak *sánja* az apa, de ennek a fránya kamasznak nem kell. Kellemetlen, savanyú arccal ül az apja kocsiában, még az amerikai operadiva sem kell, aki unalmában belekapna a miszes kamaszba. Csak a novella végén slusszpoénként derül ki, hogy a fiú egész idő alatt a pesti szerelmére gondolt, aki nélkül az étel is ízetlen. Szedte-vette Péterkéje! A probléma, az élethelyzet hiteltel, a leírások szépek és tanulságosak. Elkapatjuk, elkényeztetjük a gyerekeinket, csak éppen azt nem tudjuk meg, amire a legnagyobb szükségük van — sugallja az írás. Ez igaz, de maga a történet, a magyar átlagolvasónak elérhetetlenül egzotikus színhely lefokozza a tanulságot és a hitelt is. Végső soron nem tudunk azonosulni sem a fiával, sem a papával (ve-

le talán még kevésbé). Molnár Géza erőssége, mint Antansé, külváros, a szülőföld világa. A szerelmes kisinas pörsenéses kintjai. A cigánylány életizű firtora, a Fekete Péter öcsém... szociografikus leírása a macskajajos brigádfőzetőről, A mesző szabó váratlan csattanója „ül”. Ezekben a novellákban szinkronban van a mese, a stílus, a mondanivaló, anélkül, hogy moralizálna a szerző, túlbonyolítaná azt, ami egyszerű. Ezekben az írásokban találjuk fel a Külvárosi barangolás című szociográfia alakjait, azokat a figurákat, akiket érzésünk szerint a regények tágasabb világában tud igazán hitelesíteni

Kovács Ferenc:

A munkásosztály politikai-ideológiai műveltségéről és aktivitásáról

A munkásosztályról írni, életkörülményeit kutatni, létviszonyait megismerni, nem csupán egy a sok megoldásra váró tudományos probléma közül, hanem az egyik legfontosabb politikai kérdés is.

Sohasem volt közömbös, s még kevésbé lehet közömbös ma, hogy ez az osztály milyen eredménnyel és milyen ütemben közelít tudatosan kitűzött céljához, a fejlett szocialista-kommunista társadalomhoz. Ezért válik fontos társadalmi kérdéssé annak feltárása, hogy a vezető osztálynak milyen szintű a politikai és ideológiai műveltsége, s milyen fokú az aktivitása, mely lehetővé teszi a közelebbi és távolabbi célok helyes megjelölését és gyakorlati megvalósítását. Ennek a feltárási munkának részese Kovács Ferenc, aki A munkásosztály politikai-ideológiai műveltségéről és aktivitásáról szóló könyvében arra vállalkozott, hogy az 1960—1970 közötti — történelmi mértékkel mérve — rövid periódusban megvizsgálja ezt a sokoldalú problémát.

A monográfia mindenekelőtt világos, egyértelmű állásfoglalást tartalmaz az osztály-meghatározás kérdésében. Ez azért jelentős, mert a tudományos kutatók és a gyakorlati munkában résztvevők addig joggal hiányolták azt, hogy jelenleg nem található olyan elméleti munka, amely az osztály fogalmának olyan kifejtését adná, amely Marx-Engels-Lenin óta eltelt és megváltozott történelmi körülmények között is érvényes.

Ez a feladat annál is sürgetőbb volt, mert a témakörben mintegy 10 éve folyó szociológiai-demográfiai vita — számos eredménye mellett — sem nyújtott kielégítő megoldást. Sőt, esetenként e tárggyal összefüggésben egyes helytelen nézetek is felbukkantak. Ilyen volt például az az álláspont, miszerint a történelmi fejlődés jelen szakaszában az osztályok közötti lényeges különbségek eltűntek, ezért a munkamegosztás szerint kialakuló réteghoz tartozás az osztályhovatartozásnál fontosabb kritérium. Az osztályhatárok kijelölésében is megjelentek az egymásnak ellentmondó, egyben szélsőséget képviselő vélemények, mint pl. az, amely munkás kategóriába sorol mindenkit, aki az ipari üzem területén dolgozik, a segédmunkástól az igazgatóig. Ezzel teljesen ellenbélis és a véletlekig leszűkítő volt az az álláspont, amely munkásnak csak a fizikai dolgozót tekint.

Mindezeknek az állásfoglalásoknak kritikai

Molnár Géza. Végül is igazuk van a kritikáknak: ez a kötet kellemes olvasmányt ad, s nem felkavaró élményt, csak néhány írása lepi meg az olvasóját a felfedezés örömeivel is. A legtöbb (fentebb említett) figurára ráismerünk és bólintunk: stimmel. Ám ne becsüljük le ezt. Kellemes sétára is szükségünk van a jól ismert fák, házak között, s hátha nem is ismerjük eléggé? — figyelmeztet Molnár Géza. Nyissuk ki hát jobban a szemünket! (Szépirodalmi, 1976.)

Horpácsi Sándor

Elhangzott a Magyar Rádió Kritikusok fóruma adásában 1977. május 12-én

elemzés után jut el Kovács Ferenc arra — a párt dokumentumaiban foglaltakkal megegyező — következtetésre, hogy: „A munkásosztály mai fogalmának értelmezésénél sem az egyéntől, az egyén konkrét munkájából kell kiindulni, hanem a lenini osztályismervek együttes alkalmazásából. Az azonos tulajdonviszony, az azonos hely a társadalmi munkamegosztásban, a munka szerinti díjazás elve, a jövedelem mértékének és módjának azonossága alapján ma is jól jellemezhető a munkásosztály. Szocialista viszonyaink között objektíve megkezdődött a munkásosztály határainak »kiszélesedése« mind ágazati értelemben, mind a termelőüzemen belül. Ezért az ipari-épfőipari fizikai munkásokon túl a munkásosztályhoz sorolhatók a többi nem mezőgazdasági üzemelőgag (szállítás, hírközlés, kereskedelem, anyagi szolgáltatások) fizikai munkásai, valamint az állami mezőgazdasági, erdő- és vízgazdálkodási vállalatok fizikai munkásai és ugyanezeknek a vállalatoknak közvetlen termelés- és forgalomirányító műszaki dolgozói is (művezetők, technikusok).”

Az ipari szövetkezeti és az állami-össznépi tulajdon elvi azonossága, a jövedelem közelsége következtében, valamint a termelőmunka — nem mezőgazdasági — jellegének azonossága alapján az ipari szövetkezetek tagjait és alkalmazottait is a munkásosztály speciális rétegének tekintjük. „...Hosszabb távon a termelővállalat egész személyzete egyesül a munkásosztályban, nemcsak objektíve, hanem szubjektíve is”.

A kötet a továbbiakban a politika, az ideológia, a műveltség, az aktivitás fogalmak értelmezését adja, mivel a felsorolt fogalmakat a mindennapi életben eltérő tartalommal és terjedelemmel használják. Lényeges szempontnak tekinti a szerző, hogy a vulgáris mennyiségi szemlélet helyett (pl.: műveltség ember az, aki sokat olvas, sokat jár színházba stb.) minőségi mércék kidolgozásával növelje a tudományos megismerés esélyeit. E azonban igen nehéz feladat, megvalósítása számtalan akadályba ütközik, különösen, ha nem csupán az egyén, hanem egy egész osztály politikai, ideológiai műveltségét és aktivitását kívánjuk tudományos igénnyel megragadni. E feladatot azonban nem odázhathatjuk el azzal, hogy teljesítését tárgyi és módszertani akadályok nehezítik — vallja Kovács Ferenc.

A szerző a munkásosztály eszmei arculatának kutatásával hézagpótló munkát végzett. Arra a következtetésre jutott, hogy az e problémakört tárgyaló további elméleti munka csak konkrét szociológiai, politikai, szociográfiai stb. kutatási eredményekre alapozva lehet eredményes. Az időközben megindult adatgyűjtés — noha az ország más körzetében a különböző időben és eltérő szempontok alapján készített felmérések megnehezítették az összehasonlító és elemző munkát — megnyitotta az utat a továbbhaladás számára és lehetőséget nyújtott több, eddig ismeretlen vagy csak feltételezett, de nem bizonyított hipotézis igazolására.

Az adatok elemzése során kitént, hogy a konkrét, praktikus részismeret nem olyan releváns tényezője a politikai-ideológiai műveltségnek, mint az általános vagy szakmai műveltségnek. Az ideológiai és politikai részismeret a politikai gyakorlat során kevesebb eredményt nyújt, mint az átfogó általános politikai ismeret és szemlélet. Ezért a politikai-ideológiai képzésben nem az a célravezető megoldás, hogy pontosan kimunkált részismereteket tanítsanak, vagy azoktól haladnak az általános szemlélet felé, hanem éppen fordítva. A politikai-ideológiai ismeretek általános átfogó szintje teszi lehetővé a konkrét tényekre való helyes rálátást, következőképpen azok reális megítélését.

Ezért van az — írja a szerző —, hogy például a gyakorlat szempontjából sokkal fontosabb egy kongresszusi határozat, mint egy adott üzem kollektív szerződésének ismerete; jöllehet az előbbi az általánosság, az utóbbi a konkrétság megtestesítője, amely a helyi viszonyok többé-kevésbé pontos elemzésén nyugszik, és közvetlen befolyása van az egyénre.

Mindezzel Kovács Ferenc nem azt akarja bizonyítani, hogy a politikai-ideológiai ismeretek megszerzése nem fontos. Ellenkezőleg! Az a véleménye, hogy bár a politikai ismeretszerzés forrása a tv, a rádió, az újság-olvasás egyaránt lehet, ezek azonban szükségképpen töredékes ismeretet adnak. Ezért a szervezett keretekben folyó ideológiai-politikai oktató munkának továbbra is kiemelkedő jelentősége van. Látszólag más kérdés, de szorosan idetartozók, az a tény, hogy bár az ideológiai-politikai képzésbe bevontak száma egyre növekszik, a felvilágosító munka mégsem terjed ki az osztály egészére. Ennek következtében a többség önállóan megszerezhető politikai-ideológiai részismeretkig jut csak el, amelyekről viszont kitént, hogy mindenkor esetlegesek, véletlenszerű jelleggel bírnak és nélkülözik a belső összefüggést. Ezáltal a gyakorlatban nehezebben hasznosítható ismeret jelentenek.

A politikai-ideológiai mozgalmi tapasztalat mindenki számára hozzáférhető. E tapasztalat is, az elméleti jellegű ismeret is a megismerési folyamat egy-egy válfaja. Nem azonosak, de nem is különböznek lényegileg egymástól. Igaz, az egyéni tapasztalat épp annyira esetleges, mint az egyéni elsajátított részismeret. A kollektív tapasztalat eredménye, azaz az általánosított tapasztalat, az elmélet viszont az egyén számára csak tanulás útján sajátítható el. Az ilyen tudásnak a munkásosztály ma még csak mint osztály a birtokosa. Jelenleg személyesen, kivétel nélkül minden egyes munkás még nem bír átfogó világgéppel. Az általános ismeret és szemlélet tömeges elterjedésének folyamata azonban már megindult, és egyre jelentősebb eredményeket ér el. Ennek során végbemegy a szocializmus építésének az egyének által átélte, személyes tapasztalatok kiegészítése és rendszerezése az elméleti ismeretek elsajátítása útján. A vizsgálati adatok azt is bizonyítják, hogy az egész lakosság politikai-ideológiai ismeretszintje növekedett. A munkásosztály téren gyorsabb ütemben fejlődött, és ennek következtében politikai-ideológiai ismereteinek színvonala azonos a szellemi dolgozókéval. Az ismeretszint különbsége tehát nem a szellemi és a fizikai dolgozók között áll fenn (ahogy azt sokan gondolják), hanem a betanított munkások és a szakmunkások között.

Megkérdezték a munkásokat, mi a véleményük társaik és önmaguk politikai-ideológiai aktivitásáról. A kapott adatok összevetése, elemzése folytán a szerző arra a következtetésre jutott, hogy a munkásság a társadalmi aktivitást természetesen kötelezettségnek tekintti, és a megkérdezettek egyharmada valamilyen formában gyakorolja is. További egyharmad elismeri szükségességét és társadalmilag magasan értékeli.

A különféle irányokból közelítő vizsgálat végül arra a következtetésre vezetett, hogy a

ma még valamilyen okból a politikailag passzív emberek kb. fele (a megkérdezettek egyharmada) szubjektíve készen áll a politikai aktivizálódásra, mozgósításukhoz csupán a szervezeti feltételeket kell megteremteni.

A könyv következő fejezetében a világnézeti és etikai állásfoglalások elemzését találjuk. Itt csupán azt említjük, hogy az e témakörben adott válaszok természetüknél fogva — miután mindegyik által naponként átélt, személyes állásfoglalásokra vonatkoznak — az előzőeknél is körültekintőbb elemzést kívánnak. Ennek során számolni kell azzal, hogy a válaszadó nem mindig tudja, mi a világnézet, mit jelent az etika. Eppen az állásfoglalások személyes jellege miatt kézenfekvő az is, hogy az objektív értékelésnek szükségszerűen itt lesz legtöbb akadálya, hiszen nincs semmilyen garancia arra, hogy a szubjektíve csínté választásban objektíve hiteles is. Ezt a nehézséget tovább fokozta, hogy a világnézeti és etikai kérdésekben nagyon kis számú minta állt a szerző rendelkezésére. Ebből nem volt lehetséges az osztály egészére érvényes adekvát következtetéseket levonni. Mégis fontos fejezet ez a könyvnek, mert feltárta az eddigi vizsgálatokban alkalmazott módszerek hibáit, hiányosságait. Ezzel segítséget nyújt azok számára, akik most vagy később vállalkoznak e kérdéskörök tanulmányozására.

A szerző mindvégig jelzi azt is, hogy milyen kérdések várnak még megoldásra, ily módon adva ösztönzést a további kutatás számára. A könyv gazdag dokumentációját, a szövegek közötti adatokat és táblázatokat a függelékben további 27 táblázat, valamint ábra teszi szemléletessé. Gazdag jegyzetanyag és bőséggel válogatott bibliográfia egészíti ki és segíti az olvasót a tájékozódásban.

Kovács Ferencnek a munkásosztályról szóló könyve ilyen módon jelentősen hozzájárul társadalmunk legfontosabb osztályának megismeréséhez. Az ideológiai kérdések iránt érdeklődők számára a munka hasznos és érdekes olvasmány. Kár, hogy a monográfia csak nagyon kis példányszámban jelent meg, így az egyéni vásárlókig szinte el sem juthat.

Bacsó Piroska

Gáll István:

A ménegazda

Gáll István az idén negyvenhat éves. A még 1954-ben, Pécsen megjelent verses népmese-feldolgozásai után (*Garabonciás diák*) megírta első hangjátékait, 1961-ben pedig *Patkányluk* címen két kisregénye jelent meg közös kötetben. Azóta hat könyve látott meg napvilágot.

Munkásságát önvallomásában ő maga így sorolja be a ma irodalmába: „A felszabadulás utáni prózairok második nemzedéke az enyém, az ötvenes évek elején kezdett írni, és egy nagy társadalmi törésvonal (1956) két partján jelentünk meg az irodalomban. Először Galgóczi Erzsébet, Kamondy László, Santa Ferenc, aztán Szabó István, Csurka István, Moldova György, majd Fejes Endre, Szakonyi Károly, Galambos Lajos, Kertész Ákos, Bertha Bulcsu és mi, többiek. Ezt tartom a magam írói nemzedékének. Velük volt közös első írói mozdulisom. Nagy létszámú nemzedék vagyunk. És szerencsés. A harmincas évek végére jól emlékszünk, a háború a legérzékenyebb kamaszkorunkban zajlott körülöttünk, de a felszabadulást már tudatosan értük meg, fiatal-ságunk a „fénys szellők” ideje, emberi és írói kibontakozásunkat megnehezítette a személyi kultusz, reménykedtünk és kétségbees-tünk 1956-ban. Ez a három évszám: 1945, 1950 és 1956 az a három tájékozódási pont, amihez be lehet tájolni életünket és írásainkat. És kell-e nagyobb szerencse egy próza-ironak, mint hogy történelmi időkbe születik bele?”

A ménegazda a vallomásból ismert három tájékozódási pontból a legizgalmasabbat és a kiaknázzhatatlant: a felszabadulást, a negyvenötös és negyvenöt utáni határszéli események egy periférikus mozzanatát állítja elének.

Az ország déli határán. Mohács alatt. Mohor község közelében zajlik a cselekmény, amely látszólag és sokszor valójában is oly rezzenetlen, mint szélmentes időben a halastó. Egy határszéli méntelepre egy volt cselédember fia, a tiszta szívű Busó János kerül vezetőnek, keze alatt pedig egykori tisztek és tiszthelyettesek az alkalmazottak. A kétoldalú bizalmatlanság visz feszültséget a regénybe, és ad magot a cselekménynek. Az a szál, hogy vajon szervezkednek-e a tisztek, készülnek-e valamely ellenforradalmi mozgalomra, nem engedi elcsitulni az olvasó kíváncsiságát. Eppen ezért sietve olvassuk Busó János küzdelmes vergődését az egyáltalán nem testére szabott szerepben.

Busó helyzete, esete azért is sajátosan egyéni, mert tulajdonképpen kinevezése nincs. Csak odaküldték mint kommunistát, hogy tartsa a szemét a kétes múltú beosztottakon, ami különösen érthető éppen a határszálen. A ménegazda címet is csak magától, mások tanácsára veszi föl. Közben állandóan várja-sürgötti a kinevezését, megbízólevelét, ami a járási mezőgazdasági osztály vezetője, a bürokrata Schobert jóvoltából egyre késlekedik. Busó pedig egyedül vívja harcát, időnként képviselő és tsz-elnök bátyja, Mátyás tanácsára támaszkodva. Légyegében nekirugaszkodások, elkedvetlenedések váltott sora Busó regénye. Azzal kezdi, hogy virágot, muskátlit és

rózsafát ültet a méntelep udvarára, magaásta ágyásba. Nagyrészt unaloműzésből, mert a beosztottak úgy tesznek, mintha átlátnának rajta, mintha csak üvegből volna.

Közben azonban a tisztai és tiszthelyettesi beosztottaknak is figyelembe kellett venniük Busó jelenlétét, nemcsak úgy, hogy óvatosságra intette őket jelenléte, hanem tudakozódásra, puhatolódzásra is. Először Gschwindt Ernő, a lódoktor nyit be hozzá, később Kábik Jenő, a megbízott telepvezető jelentkezik nála. De vannak, akik nyakasan tartják magukat, például Bazsi, aki a legkiválóbb szakemberek egyike és a legtekintélyesebb férfi a beosztottak között. Róla el lehet képzelni, hogy feje legyen egy ellenséges szervezkedésnek. Valami tehát elkezdődött, de valójában csak annyi a változás, hogy Busó János egy Erzsébet bevándorolt asszonyban szeretőre talált, s Mátyás, a testvér útján fölmutatta jelenlétét az ávo is. Nagysokára jelzi két esemény, hogy az ellenségben van aktivitás. Az első még kis ügy: letépi a névjegyet Busó irodájának ajtajáról. A másik már nagyobb: Erzsébet hazatérőben agyba-főbe verik a ménegazdát. A telep tehát aktivizálódik, amihez az is hozzájárul, hogy a kihelyezett csődörökkel is mind többen térnek haza.

De növeli a feszültséget a határőrség, az ávo agresszív fellépése is. Lelövdözik a telep kutyáit minden alapos ok nélkül. A hazarendelt lovak kísérőit indokolás nélkül tartóztatják. Sőt, a telep is megjelenik egy ávoskülönítmény, mire a beosztottak egyike öngyilkosságot követ el. Az ávo nem tesz különbséget ellenség vagy szimpatizáns között, elhatározza, hogy likvidálja a kétes viselkedésű, szerinte kivétel nélkül megbízhatatlan társaságot. Busó a túlkapas ellen segítséget kíván nyújtani a lovak szorgalmas gondozóinak. Kosár almával kibattyog a telepre, de Murom, a vad tiszthelyettes bicskát vág a jószándékú Busó hátába, minthogy őt gyantították a „fölgöngyölítés” értelmi szerzőjének. A tisztek és tiszthelyettesek menekülni próbálnak, de a karhatalom körülveszi őket és lekasabtolnak minden árukat. Ez a mozgalom epizód azonban csak a néhány oldalas epilógusban kapott helyet. Ezzel is hangsúlyozni óhajtjuk a csekély történések sivárságát.

Mi mégis Gáll István regényének erénye, hogy a *Könyvvilág* olvasói is a múlt esztendő legjobb művei közé szavazták? Mindenekelőtt az, hogy az egyszerű, szürke, hétköznapi perceknek irodalmi rangot tudott adni. S talán még inkább az, hogy kitűnően ismeri a Busó Jánosok világát, életét, gondolkodásmódját, nyelvezetét. Egy fölrájzszegelt névjegy eltűnésében is föl tudja fedni a drámai magot, s olyan konfliktust tud teremteni, mintha Busó már akkor is ott hordaná a kést a hátában. Külön adottság, öröm és érdem, ha valaki a kétkezi munkások, parasztek, az egyszerű dolgozó emberek életét ismeri és ábrázolni tudja. A nagyok, a „bölények” (Szabó Pál, Veres Péter, Németh László, Darvas József, Erdei Ferenc stb.) távozása óta ugyanis sűrűsödött az olvasók körében az az aggodalom, hogy nem lesznek követőik, akik éltek azt a világot, amelyről írnak. Egyszerűbben: hogy a proletárlitériatúrában háttérbe fogszorulni a proletárlitériatúrának. Gáll István hivatkozott nemzedékével együtt esztendőik óta cáfolja az efféle aggodalmat.

Erénye még a könyvnek, amiről — érintvén a kérdést — némi utalást tettünk már: kísérlet, tömör szép nyelvezet, amelyben a tisztán csengő, odaillo tájszavaknak valósággal nyelvgazdagító szerepe van. A ménegazda nem tartozik a nagykonceptiójú regények sorába, egy falatkát metsz ki történelmünk-ből, de ahogyan ezt az operációt szemünk láttára elvégzi, feltétlenül figyelmet érdemel. (*Szépirodalmi*, 1976.)

L. Gy.